

УДК 303.723:316.77-056.313

ВПЛИВ ІНДИВІДУАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ НА КОМУНІКАТИВНУ ДІЯЛЬНІСТЬ РОЗУМОВО ВІДСТАЛИХ ШКОЛЯРІВ

Олена ПРОСКУРНЯК, Харківська державна академія культури, м. Харків, Україна,
 popolena_2008@mail.ru

Обґрунтовується добір методик вивчення індивідуально-психологічних особливостей школярів із розумово відсталістю, аналізуються показники інтелекту, вивчаються типи темпераменту, формування особистості. Для вивчення особистісних особливостей використано опитувальник Г. Айзенка (вивчення типів темпераменту), Р. Кеттела (підлітковий варіант), властивості темпераменту за методикою В. Русалова. Аналізуються кореляційні зв'язки між індивідуально-психологічними особливостями та рівнями сформованості комунікативної діяльності розумово відсталих школярів.

Ключові слова: комунікативна діяльність, типи особистості, темперамент, індивідуально-психологічні особливості, розумово відсталі школярі.

Елена ПРОСКУРНЯК, Харьковская государственная академия культуры, г. Харьков, Украина
ВЛИЯНИЕ ИНДИВИДУАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ОСОБЕННОСТЕЙ НА КОММУНИКАТИВНУЮ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ УМСТВЕННО ОТСТАЛЫХ УЧЕНИКОВ

Обосновывается подбор методик изучения индивидуально-психологических особенностей школьников с умственной отсталостью, анализируются типы темперамента, формирования личности. Для изучения личностных особенностей использовались опросники Г. Айзенка (изучение типов темперамента), Р. Кеттела (подростковый вариант), свойства темперамента по методике В. Русалова. Анализируются корреляционные связи между индивидуально-психологическими особенностями и уровнями сформированности коммуникативной деятельности умственно отсталых школьников.

Ключевые слова: коммуникативная деятельность, типы личности, темперамент, индивидуально-психологические особенности, умственно отсталые школьники.

Olena PROSKURNJAK, Kharkov State Academy of Culture, Kharkov, Ukraine
INFLUENCE OF INDIVIDUAL AND PSYCHOLOGICAL FEATURES ON COMMUNICATIVE ACTIVITY OF MENTALLY RETARDED PUPILS

Selection of techniques for studying of individual and psychological features of mentally retarded school students is grounded, intelligence indicators are analyzed, types of temperament and formation of the personality are studied. For studying the personal special features were used the questionnaires G. Ayzenka (study of the types of temperament), R. Kettela (teenage version), the property of temperament employing the procedure of V. Rusalov. Correlation between individual and psychological features and levels of formation of communicative activity in mentally retarded students are analyzed.

Keywords: communicative activity, types of personality, temperament, individual and psychological features, mentally retarded students.

© Проскурняк О., 2014

В умовах сучасного інформаційного суспільства формування комунікативної діяльності розумово відсталих школярів набуває своєї актуальності, тому що її сформованість певним чином обумовлює інтеграцію цієї категорії дітей і підлітків у соціум, визначає коло соціально-комунікативної взаємодії. Отже, постає питання пошуку чинників, які впливають на розвиток комунікативної сфери розумово відсталих школярів. Серед таких чинників – індивідуально-психологічні особливості особистості цих школярів.

Необхідність урахування особистісних особливостей під час організації різних видів діяльності доведена в працях відомих вітчизняних психологів (Г. Балл, І. Бех, В. Рибалко, С. Максименко та ін.), однак у контексті дослідження комунікативної діяльності це питання недостатньо висвітлено.

Мета статті – проаналізувати специфіку особистісних якостей розумово відсталих школярів, їхні особистісні типи та рівень сформованості їхньої комунікативної діяльності.

Завданнями є: 1) визначити типи особистості, темпераменту розумово відсталих школярів (для підтвердження гіпотези про вплив індивідуально-психологічних особливостей на процес формування комунікативної діяльності); 2) проаналізувати індивідуально-психологічні особливості розумово відсталих школярів та сформованість їхньої комунікативної діяльності; 3) визначити специфіку проведення психодіагностики та урахування її результатів у психологічному супроводі формування комунікативної діяльності розумово відсталих школярів.

У дослідженнях, які базуються на діяльнісному підході визначено компоненти та показники комунікативної діяльності. Так, комунікативна активність є показником такого структурного компоненту комунікативної діяльності, як мотиваційний; комунікативні компетентність та культура – показниками когнітивно-змістового компоненту, а адекватна комунікативна поведінка – показниками операційного компоненту [6].

Учені-психологи довели (М. Лісіна, Т. Пироженко, М. Певзнер та ін.), що комунікативна діяльність активно розвивається як у дошкільному, так і молодшому шкільному віці, однак провідною стає у підлітковому віці, коли комунікативна взаємодія стає засобом самореалізації підлітків як без порушень розумового розвитку, так і розумово відсталих. Грунтуючись на доробках вищезазначених учених, було вирішено обрати у якості досліджуваних розумово відсталих учнів 5 – 10 класів (вік – 11 – 16 років).

У сфері психодіагностики напрацьовано чимало діагностичних методик дослідження особистісних якостей індивіда. У контексті формування комунікативної діяльності для її удосконалення було важливим визначити типи вищої нервової діяльності, темпераменту, тип особистості розумово відсталих школярів підліткового віку. Внутрішні особливості особистості впливають на всі види діяльності суб'єктів, отже, знання специфіки індивідуально-психологічних особливостей розумово відсталих школярів допоможе спеціалістам оптимально добирати форми і методи формування комунікативної діяльності.

Для дослідження комунікативної діяльності було важливим визначити схильність розумово відсталих школярів до домінування в комунікативній взаємодії або здатність піддаватися впливу оточуючих (вони є пасивними, інфантильними або активними в різних сферах діяльності тощо). Особистісний опитувальник Р. Кеттела (підлітковий варіант, який адаптований О. Александровською) надав нам можливість визначити типи особистості: гармонійний, конформний, чуттєвий, домінантний, тривожний, ін-

тровертований активний, інфантильний моторно-розгальмований, інфантильний апатичний; проаналізувати їх характеристику (за О. Александровською) та розробити рекомендації фахівцям з урахуванням психологічних типів особистостей розумово відсталих школярів в процесі психолого-педагогічного супроводу. Окрім визначення типів особистості для нашого дослідження було доцільним проаналізувати типи темпераменту та їх структурні характеристики. Для організації формування комунікативної діяльності важливим було відповідно до інтравертованої або екстравертованої спрямованості розумово відсталих школярів добирати певні заходи та в процесі їх проведення активізувати до комунікативної взаємодії інтровертів за допомогою певних психолого-педагогічних прийомів. Для реалізації цього завдання було дібрано особистісний опитувальник Г. Айзенка та опитувальник структури темпераменту В. Русалова. Опитувальник структури темпераменту є цікавим в контексті дослідження, позаяк дає можливість за відповідними шкалами проаналізувати комунікативну енергійність, пластичність та вирахувати індекс комунікативної активності.

У діагностиці брали участь 450 розумово відсталих школярів підліткового віку. Під час проведення діагностики зіткнулися з певними труднощами: при груповому діагностуванні школярі не завжди розуміли питання, перепитували, намагалися спитати один в одного. Деконцентрація уваги, психофізичне розгальмування довели необхідність проведення діагностування всіх дібраних методик в індивідуальній формі. На початку проведення діагностування було пояснено, що отримана інформація не буде розповсюджуватися, роз'яснювалася мета дослідження та пропонувалася допомога. Інструкції до виконання опитувальника додатково пояснювалися, потім психолог зачитував речення, а учень визначався з відповіддю, яку психолог фіксував на спеціальному бланку. На початку діагностування психолог запитував про фізичний стан учнів, бажання брати участь у дослідженні. Якщо хтось відмовлявся співпрацювати у цей день, діагностування переносилося на інший день. Отже, психологічне діагностування особистісних особливостей розумово відсталих школярів здійснювалося відповідно до індивідуально-диференційованого підходу, доброзичливе ставлення до школярів формувало позитивний настрій у процесі діагностування. У зв'язку з певною психофізичною розгальмованістю доводилося припиняти діагностування, робити перерви на відпочинок.

Для психолого-педагогічного супроводу формування комунікативної діяльності розумово відсталих школярів було визначено за доцільне вивчити особливості та характеристики структури їх темпераменту. Діагностування темпераменту за методикою діагностики темпераменту Г. Айзенка (підлітковий варіант) та спрямованості особистості (інтровертовану та екстравертовану) [5] також дало можливість проаналізувати існування зв'язків між рівнем сформованості комунікативної діяльності розумово відсталих учнів. Показники сформованості комунікативної діяльності (за однофакторним дисперсійним аналізом програми SPSS) у розумово відсталих школярів-екстравертів вищі за інтровертів [4]. Значні розбіжності спостерігаються за показниками комунікативної компетентності (розумово відсталі інтроверти – 34,351, екстраверти – 46,427) та комунікативної активності (розумово відсталі інтроверти – 37,924, екстраверти – 46,786) при значущості 0,01. При проведенні діагностики розумово відсталі інтроверти не завжди одразу погоджувалися брати участь у дослідженні й психолог потребував додаткового часу, щоб налаштувати їх на співпрацю. Отже, ми дійшли висновку, що інтровертовані розумово відсталі підлітки потребують більшої уваги у процесі психолого-педагогічного супроводу формування комунікативної діяльності.

З метою удосконалити втілення програми з формування комунікативної діяльності розумово відсталих школярів, нами було проаналізовано типи темпераменту розумово відсталих учнів. Було визначено, що 40 % розумово відсталих школярів мають холеричний темперамент, 10 % – сангвінічний, 9,7 % флегматичний, 42 % – меланхолічний.

Зауважимо, що за використання адаптованого опитувальника Р. Кеттела шкала В (вимірювання інтелекту) була заздалегідь вилучена з опитувальника, що вказувало на зниження інтелекту всіх учнів спеціальних шкіл [3]. Отримана інформація оброблялася за допомогою накладення ключа, потім здійснювався перевід сирих оцінок у шкальовані, далі результат інтерпретувався. За отриманими даними багатфакторного опитувальника Р. Кеттела аналізувалися чинники: відчуженість (шизотимія) – доброта (афектимія), слабкість «Я» (емоційна нестабільність) – сила «Я» (емоційна стабільність), флегматичність – збудженість, конформність – домінантність, десургенсія (стурбованість) – сургенсія (безпечність), недобросовісність – совіслівість, тректія (нерішучість) – пармія (сміливість), що характеризує ступінь активності в соціальних контактах, хартія (суворість, жорстокість) – премія (ніжність), нонконформізм – конформізм, гіпертетимія (самовпевненість) – гіпотимія (схильність до почуття провини), соціабельність (залежність) – самодостатність, імпульсивність (низький самоконтроль) – контроль бажань (високий самоконтроль), нефрустрованість (розслабленість) – фрустрованість (напруженість), що дають змогу виявити певні типи особистості: гармонійний, конформний, домінантний, чутливий, тривожний, інтровертований, інфантильний (за інтерпретацією О. Александровської) [3].

Для дослідження було важливим проаналізувати чи існує зв'язок між типом особистості та рівнем сформованості комунікативної діяльності розумово відсталих школярів. З метою вирішення цього завдання було використано однофакторний дисперсійний аналіз, який здійснювався за допомогою програми SPSS 20, значення надані в умовних одиницях, які значимі при $p < 0,01$ [1, 7]. Нижче наведена *таблиця 1*, що показує кореляційні зв'язки між рівнями розвитку комунікативної діяльності та типами особистості.

Таблиця 1

Кореляційні зв'язки між рівнями сформованості комунікативної діяльності дівчат і хлопців з розумовою відсталістю та типами їх особистості (опитувальник Р. Кеттела) (умовні одиниці)

Типи формування особистості	Низький рівень розвитку комунікативної діяльності				Середній рівень розвитку комунікативної діяльності				Високий рівень розвитку комунікативної діяльності	
	Д	р	Х	р	Д	р	Х	р	Д	Х
Гармонійний	—		—		—		—		—	—
Конформний	1,63	0,051	1,16	0,296	1,45	0,176	1,14	0,344		
Домінантний	0,91	0,584	2,32	0,002	1,21	0,305	1,29	0,248		
Чуттєвий	1,50	0,088	1,44	0,106	0,71	0,736	2,07	0,031	—	—
Тривожний	1,51	0,084	0,68	0,852	1,74	0,087	1,48	0,156	—	—
Інтровертований активний	1,24	0,233	1,58	0,061	1,55	0,137	2,34	0,014	—	—

Закінчення

Інтровертований пасивний	1,34	0,164	1,33	0,161	1,62	0,115	1,45	0,166	—	—
Інфантильний моторно-розгальмований	1,24	0,234	1,57	0,063	0,93	0,521	1,87	0,054	—	—
Інфантильний апатичний	1,36	0,154	1,10	0,351	1,63	0,114	0,85	0,608	—	—

Табличні дані свідчать про статистично значущі кореляційні зв'язки між низьким рівнем сформованості комунікативної діяльності й інфантильно-моторно-розгальмованим типом (дівчата – 1,24, хлопці – 1,57), інтровертовано-пасивним типом (дівчата – 1,34, хлопці – 1,33), інфантильно-апатичним типом (дівчата – 1,36, хлопці – 1,10), середнього рівня розвитку комунікативної діяльності з конформним типом (дівчата – 1,45, хлопці – 1,14), інтровертовано-активним типом (дівчата 1,55, хлопці – 2,34). Гармонійного типу серед досліджуваних виявлено не було, як і практично не було виявлено розумово відсталих підлітків, що мають високий рівень сформованості комунікативної діяльності. Можна припустити, що високий рівень сформованості комунікативної діяльності виявиться характерним у підлітків з гармонійним, домінантним, інтровертовано-активним типами.

Отже, низький рівень сформованості комунікативної діяльності переважно спостерігається в підлітків з інфантильно-моторно-розгальмованим та інтровертовано-пасивним типами, а для підлітків із конформним, інтровертовано-активним типами характерним є середній рівень сформованості комунікативної діяльності.

Отримані за особистісним опитувальником Р. Кеттела [3] дані виявили такі типи формування особистості підлітків: інфантильно-моторно-розгальмований тип – 32,5 %, інтровертовано-пасивний тип – 22,8 %, конформний тип – 12,5 %, чуттєвий тип 11,6 %, тривожний тип 16 %, інфантильний апатичний – 8,2 %.

З табл. 1 бачимо, що стать практично не впливає на тип формування особистості розумово відсталих підлітків.

Аналіз отриманих даних за опитувальником Р. Кеттела дав змогу виявити пряму кореляцію між низьким рівнем сформованості комунікативної діяльності та шкалами напруженості ($q\ 4+$) $r = 0,980$ у дівчат, у хлопців $r = 0,760$, збудженості ($d+$) $r = 0,650$ у дівчат, у хлопців $r = 0,720$, низький рівень самоконтролю ($q\ 3-$) $r = 0,549$ у дівчат, у хлопців $r = 0,610$ за $P \leq 0,05$.

Спостерігаються кореляційні зв'язки між відчуженістю ($A-$) та низьким рівнем сформованості комунікативної діяльності у дівчат $r = 0,620$, у хлопців $r = 0,746$, емоційною нестабільністю, слабкістю «Я» ($C-$) дівчат $r = 0,622$, у хлопців $r = 0,520$.

За характеристикою Р. Кеттела, особистості з низьким A ($A-$) здебільшого замкнені, мають труднощі в комунікативних контактах та складнощі в міжособистісних стосунках, у них низька експресивність.

Згідно з методикою Р. Кеттела, особистості з низьким полюсом C є дратівливими, у більшості випадків мають нерозвинені вольові якості.

За шкалою збудженості (*D* +) установлені кореляційні зв'язки з низьким рівнем розвитку комунікативної діяльності у дівчат $r = 0,633$, у хлопців $r = 0,545$. Для таких дітей притаманні неспокійність, низька концентрація уваги, вони погано володіють собою, здатні на бурхливі емоційні реакції з незначного приводу, їх поведінка залежить від настрою.

Низькі оцінки за показниками конформності (*E*-) корелюють із середнім рівнем розвитку комунікативної діяльності підлітків із легким ступенем розумової відсталості у дівчат $r = 0,765$, у хлопців $r = 0,645$, високі *E*+ до максимальних значень корелюють з низьким рівнем розвитку комунікативної діяльності у дівчат $r = 0,780$, у хлопців $r = 0,560$, що можна трактувати як конфліктність, схильність до агресивної поведінки.

За фактором десургенсія – сургенсія (*F*) не було виявлено статистично значущих кореляційних зв'язків з рівнем розвитку комунікативної діяльності підлітків із легким ступенем розумової відсталості.

За шкалою *G* (*G*+ сила «Сверх Я», слабкість «Сверх Я» *G*-) не визначено значущих кореляційних зв'язків.

Шкала *H*, яка характеризує соціальну активність суб'єкта, особливо в комунікативних контактах виявила, що *H*- корелює із середнім рівнем розвитку комунікативної діяльності у дівчат $r = 0,668$, у хлопців $r = 0,632$.

Особливо значимими виявилися кореляція шкали соціабельності (залежності) *Q2* – з низьким рівнем комунікативної діяльності: у дівчат $r = 0,970$, у хлопців $r = 0,820$, низькі показники *Q3* (шкали самоконтролю), що характеризують слабку волю, низький самоконтроль, імпульсивність корелюють з низьким рівнем комунікативної діяльності у дівчат: $r = 0,744$, у хлопців $r = 0,726$, із середнім рівнем розвитку комунікативної діяльності: у дівчат $r = 0,568$, у хлопців $r = 0,518$.

Так, особистісний опитувальник Р. Кеттела дав змогу не тільки виявити типи особистостей розумово відсталих школярів, а й за шкалами методики проаналізувати їх особистісні якості, які впливають на формування комунікативної діяльності, визначити статистично значущі зв'язки показники певних шкал методики (які характеризують особистісні прояви) з рівнями сформованості комунікативної діяльності. Отримані дані використовуватимуться у подальшому психолого-педагогічному супроводі формування комунікативної діяльності розумово відсталих школярів.

Для уточнення цього взаємозв'язку було вирішено перевірити (вираховувався коефіцієнт кореляції), як корелюють властивості темпераменту, що були виявлені за методикою В. Русалова зі сформованістю комунікативної діяльності.

Так, показник «енергійність» корелює з холеричним $r = 0,740$ та сангвінічним $r = 0,753$, пластичність комунікативна – із сангвінічним $r = 0,662$ та флегматичним $r = 0,570$ темпераментами. У свою чергу, показники за шкалою «енергійність» корелюють з середнім рівнем комунікативної діяльності $r = 0,572$, пластичність – із середнім рівнем комунікативної діяльності $r = 0,636$, емоційність корелює із середнім рівнем комунікативної діяльності підлітків $r = 0,559$. Інші шкали методики діагностики якостей темпераменту не виявили значної залежності між рівнями розвитку комунікативної діяльності розумово відсталих підлітків.

Низькі значення за шкалою «енергійність» визначають вузькість сфери психомоторної діяльності, низьку замученість до процесу діяльності, пасивність.

Шкала «енергійність комунікативна» виявляє потреби в соціальних контактах, намагання бути лідером. У обстежуваних у 78 % виявлені низькі показники за цією

шкалою. За шкалою «комунікативна енергійність» низькі значення характеризують низьку потребу в спілкуванні, соціальну пасивність, вузьке коло контактів, замкненість, утримання від соціальних контактів.

Шкала «пластичність комунікативна» містить питання, спрямовані на виявлення легкості або складнощів переключення в комунікативному процесі, схильності до існування в репертуарі різних комунікативних програм. Низькі значення за шкалою «комунікативна пластичність» відповідають низькому рівню готовності до соціально-комунікативних контактів, обмеженості комунікативного репертуару.

Шкала «швидкість комунікативна» виявляє характеристики мовленнєво-рухових актів під час спілкування. У 73 % підлітків із легким ступенем розумової відсталості виявлено низькі значення за цією шкалою, що доводить низьку мовленнєву активність, повільну вербалізацію, мовленнєве гальмування.

Шкала «емоційність комунікативна» містить питання стосовно емоційної чуттєвості в комунікативній сфері. У підлітків із легким ступенем розумової відсталості виявлені низькі (43 %) та високі (47 %) показники за цією шкалою. Низькі значення за цією шкалою визначають низьку емоційність у комунікативній сфері, низьку чутливість до невдач у комунікаційній діяльності.

Високі значення за шкалою «емоційність комунікативна» визначають високу емоційність у комунікативній сфері, високу чуттєвість у разі невдач у комунікативній діяльності, відчуття постійної занепокоєності в процесі комунікативної діяльності, невпевненість, дратівливість у комунікативних ситуаціях.

Методика В. Русалова [2] дала можливість вирахувати індекс комунікативної активності суб'єкта (ІКА), що дорівнює сумі балів активних шкал у комунікативній сфері $ІКА = EpK + Пл K + СКК$, який у більшості (86 %) підлітків виявився низьким.

Отже, дослідження індивідуально-психологічних особливостей виявило відсутність гармонійного типу особистості серед розумово відсталих школярів, довело існування різних типів особистості, характеристика яких враховуватиметься в психолого-педагогічному супроводі формування комунікативної діяльності. Аналіз структури темпераменту (за методикою В. Русалова) за шкалами, що характеризують комунікативну спрямованість довів існування статистично значущих кореляційних зв'язків з низькими показниками сформованості комунікативної діяльності розумово відсталих школярів.

Аналіз отриманих за визначеними методиками даних допоміг дійти висновків:

- Розумово відсталі школярі з певними типами особистості (інтровертовано-пасивним, інфантильним, тривожним) мають нижчий рівень сформованості комунікативної діяльності; статистично значущі кореляційні зв'язки між типом особистості (за методикою Р. Кеттела) та рівнем сформованості комунікативної діяльності доводять необхідність концентрувати увагу психолого-педагогічного супроводу на інтра-індивідуальному рівні особистості школяра.

- Аналіз типів особистості та рівнів сформованості комунікативної діяльності розумово відсталих школярів не виявив статистично значущого зв'язку за статевою ознакою, що дає підставу проводити заходи із психолого-педагогічного супроводу розумово відсталих школярів водночас з хлопцями і дівчатами в одній групі.

- Аналіз структури темпераменту за методикою В. Русалова (за визначеними в методиці шкалами) довів полярність емоцій у комунікативних реакціях розумово відсталих школярів, повільну вербалізацію мислення, низький рівень готовності до комунікативних контактів, обмеженість комунікативного репертуару, що доводить не-

обхідність удосконалення процесу психолого-педагогічного супроводу з формування комунікативної діяльності розумово відсталих школярів.

• Діагностування особистісних особливостей розумово відсталих школярів довело необхідність його проведення в індивідуальній формі, з додатковими інструкціями, роз'ясненнями, перервами (дефіцит уваги). Особистісні особливості розумово відсталих обстежуваних впливали на час проведення діагностування у кожного розумово відсталого школяра та потребували від психолога індивідуального підходу в діагностиці до кожного школяра.

Вищезазначене обґрунтовує необхідність враховувати індивідуально-психологічні особливості школярів з легким ступенем розумової відсталості організації психолого-педагогічного супроводу формування комунікативної діяльності школярів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дюк В. А. Компьютерная психодиагностика / В. А. Дюк. – СПб. : Питер, 1994. – 226 с.
2. Ермолаева М. В. Психолого-педагогическая практика в системе образования / М. Ермолаева, А. Захарова, Л. Калинина, С. Наумова. – М. : «Институт практической психологии», Воронеж: НПО «МОДЭК», 1998. – 288 с. (Русалов).
3. Капустина А. Н. Многофакторная личностная методика Р. Кеттелла / А. Капустина. – СПб. : Речь, 2001. – 112 с.
4. Наследов А. Д. Математические методы психологического исследования. Анализ и интерпретация данных / А. Наследов. – СПб, 2006. – 364 с.
5. Немов Р. С. Психология : учеб. для студ. высш. пед. учеб. заведений: в 3 кн. : кн. 3: Экспериментальная психология и психодиагностика / Р. Немов. – М. : Просвещение: Владос, 1995. – 512 с.
6. Проскурняк О. І. Модель розвитку комунікативної діяльності розумово відсталих підлітків в умовах спеціального навчального закладу / О. І. Проскурняк // «Науковий часопис» НПУ імені М. П. Драгоманова. – Серія 19. – Корекційна педагогіка та спеціальна психологія, 2013. – Вип. 22. – С. 405 – 411 с.
7. Harrington D. Confirmatory factor analysis. New York : Oxford University Press, Inc., 2009. 122 p.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Djuk V. A. (1994). Komp'yuternaja psihodiagnostika. SPb., Piter, (In Russian).
2. Ermolaeva M. (1998). V. Psihologo-pedagogicheskaja praktika v sisteme obrazovanija. Moskva, «Institut prakticheskoj psihologii», Voronezh NPO «MODJeK», (In Russian).
3. Kapustina A. N. (2001). Mnogofaktornaja lichnostnaja metodika R. Kettella. SPb., Rech', (In Russian).
4. Nasledov A. D. (2006). Matematicheskie metody psihologicheskogo issledovanija. Analiz i interpretacija dannyh. SPb, (In Russian).
5. Nemov R. S. (1995). Psihologija: Ucheb.dlja stud. vyssh. ped. ucheb. Zavedenij, V 3 kn., Kn. 3, Jeksperimental'naja psihologija i psihodiagnostika. R. S., Moskva, Prosveshhenie, Vlados (In Russian).
6. Proskurniak O. I. Model rozvytku komunikatyvnoi diialnosti rozumovo vidstalykh pidlitkiv v umovakh spetsialnogo navchalnogo zakladu. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova*, Vol. 19, Korektsiina pedahohika ta spetsialna psykholohiia, 2013, № 22, pp. 405 – 411 (In Ukrainian).
7. Harrington D. (2009). Confirmatory factor analysis. New York, Oxford University Press.